

О.А. Беляневич,
завідувач відділу
проблем правового забез-
печення ринкової економіки
Науково-дослідного
інституту приватного
права і підприємництва
імені академіка
Ф.Г. Бурчака
Національної академії
правових наук України,
доктор юридичних наук,
професор

Деякі питання припинення поруки та іпотеки

У теорії цивілістики аксіоматичним є положення про те, що забезпечення зобов'язання створює між кредитором у цьому зобов'язанні та особою, що забезпечує зобов'язання, особливий вид відносин — акцесорне (додаткове) щодо основного зобов'язання (ст. 548 Цивільного кодексу України (далі — ЦК)). Акцесорні зобов'язання — важливий елемент правового захисту прав та інтересів кредитора, призначені захистити майновий (грошовий) інтерес останнього у випадку неналежного виконання зобов'язання боржником. Досить поширеними в господарській практиці видами забезпечення зобов'язань, що виникають з кредитних договорів, є порука та іпотека, тому від правильного застосування норм, які регулюють відносини поруки та іпотеки, значною мірою залежить нормальне функціонування фінансової системи країни, зокрема її банківського сектора.

Складна економічна ситуація в країні, проблеми із ліквідністю банків, девальвація національної валюти, різке зниження платоспроможності населення зумовлюють збільшення кількості правових конфліктів і судових спорів, що виникають у зв'язку із застосуванням норм ЦК про поруку та іпотеку, якими забезпечені кредитні договори. За таких умов саме судова практика вищих судових інстанцій має виконувати важливу функцію регулювання кредитних відносин (як цивільно-правових, що виникають у відносинах за участю громадян, так і господарських) не лише у зв'язку із вирішенням окремого юридичного конфлікту та захисту прав і законних інтересів сторони конкретного договору (тобто на рівні «казуального права»), але й тому, що судова практика слугує джерелом договірних прав, займаючи проміжне становище між нормативним та індивідуальним рівнями соціальної регуляції договірних відносин.

Забезпечення однаковості та послідовності судової практики у питаннях, що будуть предметом розгляду в цій статті, є тим більш важливим, тому що норми ЦК про забезпечення виконання зобов'язань мають однаково застосовуватися усіма судами загальної юрисдикції при вирішенні і господарських, і цивільно-правових спорів, оскільки до відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин застосовуються відповідні положення ЦК (ч. 1 ст. 199 Господарського кодексу України (далі — ГК)).

Summary

On the base of judicial practice of the Supreme Court of Ukraine and generalizations made by the high specialized courts on the practice of determination of disputes arising from the credit agreements it is proposed in the article how to resolve the problem of using of the norms of Article 251, 252 of the CivC on the periods in relations to bailment and mortgage by which the agreement obligations are secured

Загалом проблеми, пов'язані із забезпеченням виконання зобов'язань, є доволі дослідженими вітчизняними науковцями, однак у судовій практиці виникають питання, які потребують наукового аналізу, зокрема щодо застосування норм статей 251, 252 ЦК про строки припинення поруки та припинення права застави (іпотеки). Безумовно, порука та іпотека є різними за своєю правовою природою, але, вочевидь, мають функціональну спільність, оскільки призначені зробити реально виконуваною вимогу кредитора до боржника¹.

Часовий вимір існування зобов'язання має надзвичайно важливе значення, а з точки зору стабільності та правової передбачуваності у договірних відносинах — як для визначення моменту виникнення правовідношення, так і для визначення моменту його припинення

Деякі спільні ознаки видів забезпечення виконання зобов'язань, які відображено в статтях 546—548 ЦК, зумовлені їх похідним характером від основного зобов'язання, проте за змістом кожен з цих видів, в тому числі порука та іпотека, істотно відрізняються. Можна погодитися із висловленою в юридичній літературі думкою про те, що особливі спільні ознаки має виконання акцесорних зобов'язань (хоча й із певними винятками та застереженнями): 1) підставою здійснення суб'єктивного права та виконання обов'язку є порушення основного зобов'язання боржником; 2) забезпечувальні зобов'язання є односторонніми; 3) суб'єкти виконання забезпечувальних зобов'язань залежно від способу забезпечення або завжди є сторонами основного зобов'язання (неустойка, завдаток, застава, притримання), або ніколи ними не є (порука, гарантія, застава майна майновим поручителем)².

Зважаючи на похідний характер акцесорних зобов'язань, питання про строки їх існування здебільшого в науковій літературі не обговорюються, хоча, як свідчить практика, посилення диспозитивних засад в регулюванні видів забезпечення зобов'язання його актуалізує. Часовий вимір існування зобов'язання має надзвичайно важливе значення, а з точки зору стабільності та правової передбачуваності у

договірних відносинах — як для визначення моменту виникнення правовідношення, так і для визначення моменту його припинення.

Метою цієї статті є теоретичне обґрунтування необхідності вирішення проблем застосування норм статей 251, 252 ЦК про строки до відносин поруки та іпотеки, якими забезпечені договірні зобов'язання (за матеріалами судової практики вирішення спорів, що виникають з кредитних договорів).

Із досліджуваними питаннями пов'язані такі ключові категорії зобов'язального права, як виконання, припинення та порушення зобов'язання.

Економічною метою діяльності суб'єктів договірного зобов'язання є здійснення передбаченого договором товарно-грошового обміну та отримання обумовленого майнового результату³. Закон не містить визначення поняття «виконання зобов'язання», виконання ж зобов'язання як правовий інститут (сукупність норм) зобов'язального права представлений у гл. 48 ЦК. Виконання зобов'язання відображає динамічний стан правовідношення, процес реалізації (виконання) прав та обов'язків сторін у зобов'язанні, який може бути описаний через фактичні дії боржника з виконання та дії кредитора з прийняття виконання. Тому найпростіша для дослідження ситуація — це виконання основного зобов'язання, проведене належним чином, яке слугує нормальним (тобто відповідним конкретній договірній моделі) способом припинення

Складним як з точки зору теорії, так і правозастосовної практики виявляється питання про можливість (допустимість) припинення акцесорних зобов'язань поруки та іпотеки в часових межах існування основного, ще не порушеного зобов'язання

зобов'язання у зв'язку із досягненням сторонами його мети. Якщо боржник вчинив на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передав майно, виконав роботу, надав послугу, сплатив гроші тощо) або утримався від певної дії, то право вимоги кредитора на дії боржника припиняє своє існування як фактично реалізоване право. Відповідно, втрачає сенс саме існування акцесорного зобов'язання, іншими словами, модальність забезпечувальних зобов'язань описується через категорію можливого, оскільки лише із порушенням основного зобов'язання

¹ Попри те, що словосполучення «забезпечення виконання зобов'язань» є ustalеним в законодавстві та звичним для сприйняття (гл. 49 ЦК має назву «Забезпечення виконання зобов'язань», так само називалася гл. 16 ЦК УРСР 1963 р.), порука та іпотека як види забезпечення виконання зобов'язань не можуть зроби́ти належною поведінку боржника (виконання ним свого обов'язку).

² Див.: Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: Монографія. — К., 2005. — С. 228.

³ Див.: Там само. — С. 18.

забезпечувальні зобов'язання можуть набути динамічного стану (стадії реалізації)⁴.

Більш складним як з точки зору теорії, так і правозастосовної практики виявляється питання про можливість (допустимість) припинення акцесорних зобов'язань поруки та іпотеки в часових межах існування основного, ще не порушеного зобов'язання. Чи допускає законодавець таку ситуацію, коли основне зобов'язання залишиться без відповідного забезпечення, і якщо допускає, то за яких умов?

У сучасних умовах саме договір є основним регулятором цивільних та господарських відносин, а в тканину ЦК (тобто і в норми про забезпечення виконання зобов'язань) закладена диспозитивність регулювання майнових відносин, тому доволі широкими виявляються межі та пріоритетність договірної саморегуляції відносин поруки та іпотеки

Нормативну основу правового режиму поруки та іпотеки утворюють, насамперед, гл. 49 ЦК, закони України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-ХІІ «Про заставу» (далі — Закон № 2654-ХІІ) та від 5 червня 2003 р. № 898-ІV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-ІV). Водночас у сучасних умовах саме договір є основним регулятором цивільних та господарських відносин, а в тканину ЦК (тобто і в норми про забезпечення виконання зобов'язань) закладена диспозитивність регулювання майнових відносин, тому доволі широкими виявляються межі та пріоритетність договірної саморегуляції відносин поруки та іпотеки. Адже відповідно до ч. 1 ст. 548 ЦК виконання зобов'язання (основного зобов'язання) забезпечується, якщо це встановлено договором або законом. Диспозитивність регулювання акцесорних відносин, зокрема, виявляється у визначенні:

– обсягу забезпечення майнових інтересів кредитора, який може бути узгоджений сторонами у відповідному договорі. Так, порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі (ч. 2 ст. 553 ЦК), за рахунок предмета іпотеки іпотекодержатель має право задовольнити свою вимогу за основним зобов'язанням у повному обсязі або в частині, встановленій іпотечним договором, що визначена на час виконання цієї вимоги (ч. 1 ст. 7 Закону № 898-ІV);

⁴ Висновок про те, що так званий забезпечувальний договір (про неустойку, завдаток, заставу нерухомості, заклад рухомого майна, поруку тощо) укладається **лише** на випадок невиконання, порушення або неправильного виконання головного договору, був сформульований в цивілістиці давно і сумніву щодо нього не виникає.

– строку акцесорного зобов'язання (поруки, іпотеки), протягом якого може бути здійснено суб'єктивне цивільне право кредитора та виконано обов'язок поручителя чи іпотекодавця, причому важливо зауважити, що в законі ці строки як такі не врегульовано.

За загальним правилом, яке впливає з призначення акцесорних зобов'язань, і порука, і іпотека припиняються із припиненням забезпеченого ними зобов'язання (ч. 1 ст. 559 ЦК, п. 1 ч. 1 ст. 593 цього Кодексу).

Перелік підстав припинення поруки, визначений у ст. 559 ЦК, є вичерпним, і однією з них є припинення поруки після закінчення строку, встановленого в договорі поруки (ч. 4 ст. 559 ЦК).

У ст. 593 ЦК встановлено загальні підстави припинення права застави, серед яких правила, аналогічного нормі ч. 4 ст. 559 ЦК, про припинення застави у зв'язку із закінченням визначеного строку немає. Втім, цей перелік не є вичерпним і право застави може припинитися також в інших випадках, встановлених законом (ч. 1 ст. 593 ЦК). Такою спеціальною підставою є закріплене в ч. 1 ст. 17 Закону № 898-ІV правило про припинення іпотеки у разі припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору. Отже, в динаміці акцесорних зобов'язань іпотеки закінчення строку договору, який узгоджується сторонами, визначений законодавцем як юридичний факт, що припиняє іпотеку.

Забезпечувальний характер відносин поруки та іпотеки зумовлює те, що кредитор своє право звернення із вимогою до поручителя та відповідно звернення стягнення на предмет іпотеки не може реалізувати, якщо строк виконання основного (забезпеченого) зобов'язання не закінчився

Важливо підкреслити, що в нормі про те, що застава (іпотека) припиняється з припиненням забезпеченого заставою (іпотекою) зобов'язання (п. 1 ч. 1 ст. 593 ЦК, ст. 28 Закону № 2654-ХІІ, ч. 1 ст. 17 Закону № 898-ІV), встановлено не строк існування акцесорного зобов'язання застави (іпотеки), а визначена юридична доля акцесорного зобов'язання як такого, що наслідують долю основного зобов'язання. Тлумачення правила ч. 1 ст. 17 Закону № 898-ІV у системному зв'язку з іншими правилами припинення застави (іпотеки) дає підстави стверджувати, що воно розраховане саме на ті випадки, коли основне зобов'язання припинилося на загальних підставах, визначених нормами

гл. 48, в тому числі у зв'язку із виконанням, проведеним належним чином (ст. 599 цього Кодексу)⁵.

Забезпечувальний характер відносин поруки та іпотеки зумовлює те, що кредитор своє право звернення із вимогою до поручителя та відповідно звернення стягнення на предмет іпотеки не може реалізувати, якщо строк виконання основного (забезпеченого) зобов'язання не закінчився (так, за загальним правилом ч. 1 ст. 33 Закону № 898-IV у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель вправі задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки)⁶.

Стаття 610 ЦК визначає порушенням зобов'язання його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання. Боржник вважається таким, що прострочив, якщо він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його в строк, встановлений договором або законом (ч. 1 ст. 612 ЦК). У контексті проблеми, що досліджується, слід звернути увагу на таке.

Більшість договорів, у тому числі кредитний договір, є синалгаматичними, отже, в рамках договірних зобов'язання виникає низка так званих правових зв'язок «право — кореспондуючий йому обов'язок».

Як відомо, в ЦК та професійній лексиці термін «зобов'язання» вживається в різних значеннях і не збігається за змістом із поняттям «договір». Термін «зобов'язання» можна розуміти в цивільному та господарському законодавстві, як: 1) обов'язок пасивного суб'єкта (наприклад, позичальник в договорі підряду); 2) позначення усього юридичного відношення, зобов'язання в широкому сенсі, тобто договору (вживається у ЦК щодо окремих видів договірних зобов'язань, визначених підрозділом 1 розд. 3 «Окремі види зобов'язань» кн. 5 «Зобов'язальне право» ЦК, в тому числі § 2 гл. 71 «Кредит»); 3) як конкретне право вимоги

⁵ Від цієї правової ситуації слід відрізняти випадки недійсності правочину про забезпечення виконання зобов'язання. Вони викладені в ч. 2 ст. 548 ЦК: недійсне зобов'язання не підлягає забезпеченню. Недійсність основного зобов'язання (вимоги) спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення, якщо інше не встановлено цим Кодексом.

⁶ Підстави дострокового звернення стягнення на предмет застави визначені ч. 2 ст. 592 ЦК і пов'язуються із порушенням заставодавцем правил про наступну заставу та розпорядження предметом застави та є винятками із загального правила про те, що заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави у разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою (ч. 1 ст. 589 ЦК). Схоже правило міститься в ч. 1 ст. 12 Закону № 898-IV: у разі порушення іпотекодавцем обов'язків, встановлених іпотечним договором, іпотекодержатель має право вимагати дострокового виконання основного зобов'язання, а в разі його невиконання — звернути стягнення на предмет іпотеки.

кредитора до боржника (зобов'язання у вузькому сенсі).

У гл. 47 «Поняття зобов'язання. Сторони у зобов'язанні» ЦК термін «зобов'язання» вживається у вузькому сенсі для позначення конкретного правового зв'язку між кредитором та боржником. Оскільки договір може містити (а в договорах у сфері підприємницької діяльності зазвичай містить) комплекс прав та кореспондуючих їм обов'язків (сукупність зв'язок «право — обов'язок»), то постає питання про належність виконання основного договірних зобов'язання.

Відповідно до ч. 1 ст. 1054 ЦК за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти. Строк кредитного договору як істотна умова не включається в його легальну конструкцію⁷, але із «своєчасністю» законодавець пов'язує належність виконання договору позики та кредитного договору (статті 1050, 1054 ЦК).

Із закінченням строку дії кредитного договору, з якого виникло основне зобов'язання і яке не виконане, пов'язується виникнення права кредитора реалізувати право вимоги до поручителя або задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки

Законодавець мовчить з приводу того, стосується вимога «своєчасності» виконання кредитного договору усього договірних зобов'язання (в широкому сенсі) чи зобов'язання у вузькому сенсі (здійснення чергового платежу у визначені договором строки). Як відомо, законодавець розрізняє невиконання та неналежне виконання договору. Відповідно до ст. 589 ЦК, ст. 1 Закону № 898-IV, ст. 1 Закону № 2654-XII саме у разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, виникає право заставодержателя на звернення стягнення на предмет застави. Відповідь на це питання міститься також у п. 24 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин»: «...якщо кредитним договором не визначено інші

⁷ Відповідно до ч. 1 ст. 1049 ЦК позичальник зобов'язаний повернути позичодавцеві позику у строк та в порядку, що встановлені договором. Якщо договором не встановлений строк повернення позики або цей строк визначений моментом пред'явлення вимоги, позика має бути повернена позичальником протягом тридцяти днів від дня пред'явлення позичодавцем вимоги про це, якщо інше не встановлено договором.

умови виконання основного зобов'язання, то у разі неналежного виконання позичальником своїх зобов'язань за цим договором строк пред'явлення кредитором до поручителя вимоги про повернення отриманих у кредит коштів має обчислюватися з моменту настання строку погашення зобов'язання згідно з такими умовами, тобто з моменту настання строку виконання зобов'язання у повному обсязі або у зв'язку із застосуванням права на повернення кредиту достроково».

Порушення (невиконання) боржником основного (забезпеченого) зобов'язання у повному обсязі є тим юридичним фактом, з яким пов'язана «активізація», приведення в рухливий стан акцесорного зобов'язання. Як зазначалося вище, за загальним правилом, до того часу, до якого строк виконання основного зобов'язання не настав, у кредитора не виникає право вимоги до поручителя або іпотекодавця. Із закінченням строку дії кредитного договору, з якого виникло основне зобов'язання і яке не виконане, пов'язується виникнення права кредитора реалізувати право вимоги до поручителя або задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки.

У цивілістичній літературі звертається увага на те, що строки є часовою формою розвитку цивільних правовідносин, формою існування і здійснення (виконання) суб'єктивних прав та обов'язків, які становлять зміст правовідносин⁸.

Частиною 1 ст. 631 ЦК визначено, що строком договору є час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати свої обов'язки відповідно до договору⁹. Ця норма знаходиться в системно-логічному зв'язку із нормою ч. 1 ст. 251 ЦК: строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами (ч. 1 ст. 252 ЦК).

Питання про місце строків у системі юридичних фактів в цивілістиці залишається дискусійним, хоча і час як такий, і окремий його проміжок спливають незалежно від волі людини. У літературі існують два основних погляди на строки: 1) як на самостійні юридичні факти, які займають

проміжне місце між діями або подіями, і за своїм характером є «чимось середнім» між ними¹⁰; 2) як на абсолютні юридичні події, тобто такі, що не зумовлені жодною мірою діями або свідомістю людини¹¹. Але для цілей цього дослідження важливим є те, що, на яку б позицію не пристати, строки однозначно не можуть визнаватися діями.

Як свідчить практика, непоодинокими є випадки включення в договір поруки умови про припинення поруки після повного виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, яка (умова) сприймається сторонами як умова про строк

Одним із способів визначення строку або терміну є вказівка на подію, яка має неминуче настати (ч. 2 ст. 252 ЦК). При чому, як зазначає В. В. Луць, строковою можна назвати ту подію, настання якої є неминучим, на відміну від події, що використовується в ст. 212 ЦК при укладенні умовних правочинів (конструкції відкладальної та скасувальної обставини: *примітка автора*) і характеризується тим, що вірогідність її настання невідома¹².

Як свідчить практика, непоодинокими є випадки включення в договір поруки умови про припинення поруки після повного виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, яка (умова) сприймається сторонами як умова про строк.

На цей час склалася однакова і послідовна практика застосування вищими судовими інстанціями статей 251, 252 ЦК при розгляді справ, пов'язаних із відносинами поруки. Так, у постанові Верховного Суду України від 21 травня 2012 р. у справі 6-68цс11 зазначено: «Відповідно до ч. 1 ст. 251 та ч. 1 ст. 252 ЦК України строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи

Умова договору поруки про припинення поруки після повного виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором не може вважатися встановленим сторонами договором поруки строком припинення поруки

подія, яка має юридичне значення, і визначається він роками, місяцями, тижнями, днями або годинами, а не посиланням на подію, яка має настати. Вказівкою на подію, яка має неминуче настати, визначається термін — певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має

⁸ Див.: Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. — М., 2000. — С. 18.

⁹ Аналогічне за суттю визначення строку дії господарського договору як часу, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору, міститься в ч. 1 ст. 180 ГК.

¹⁰ Див.: Грибанов В. П. Знач. праця. — С. 251.

¹¹ Див.: Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды: В 2 т. Т. 2. — М., 2005. — С. 226.

¹² Див.: Луць В. В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія / В. В. Луць. — К., 2013. — С. 21.

юридичне значення (ч. 2 ст. 251, ч. 2 ст. 252 ЦК України). Таким чином, умова договору поруки про припинення поруки після повного виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором не може вважатися встановленим сторонами договору поруки строком припинення поруки». Ця правова позиція відтворена і в низці інших постанов Верховного Суду України (зокрема, від 21 травня 2012 р. у справі № 6-48цс11, від 23 травня 2012 р. у справі № 6-33цс12).

Такими ж є і роз'яснення вищих спеціалізованих судів України, викладені в постановках пленумів про практику розгляду спорів, що виникають із кредитних правовідносин:

– «сама по собі умова договору про дію поруки до повного виконання позичальником зобов'язання перед кредитором або до повного виконання поручителем взятих на себе зобов'язань не може розглядатися як установлення строку дії поруки, оскільки це не відповідає вимогам статті 252 ЦК України, згідно з якою строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. Термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати» (п. 24 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин»);

За відсутності в договорі узгодженої сторонами умови про строк поруки (диспозитивного строку) визначення моменту припинення поруки здійснюється відповідно до норми закону

– «умова договору про дію поруки до повного виконання забезпеченого зобов'язання не може розглядатися як установлення строку дії поруки. У цьому випадку відповідно до частини четвертої статті 559 ЦК України порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя» (п. 4.1.7. постанови пленуму Вищого господарського суду України від 24 листопада 2014 р. № 1 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з кредитних договорів»). Отже, за відсутності в договорі узгодженої сторонами умови про строк поруки (диспозитивного строку) визначення моменту припинення поруки здійснюється відповідно до норми закону.

На підтримку такої практики можемо навести додаткові аргументи:

– строки (терміни) та припинення зобов'язання є самостійними правовими інститутами із власним місцем в структурі ЦК: це, відповідно, розд. V «Строки та терміни. Позовна давність» кн. 1 «Загальні положення» та розд. I «Загальні положення про зобов'язання» кн. 5 «Зобов'язальне право», тому не можна ототожнювати строки (терміни) із підставою припинення зобов'язання в розумінні кн. 5 ЦК;

– за визначенням ст. 631 ЦК строком договору є саме час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати свої обов'язки відповідно до договору, а не настання чи ненастання певної дії та події. Отже, повне виконання зобов'язання не є часовою формою зобов'язання (ані його строком, ані терміном).

У постанові Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. в справі № 6-6цс14 сформульована ще одна позиція, яка має значення для правильного застосування норм статей 251, 252 ЦК: «Строк поруки не є строком для захисту порушеного права. Це строк існування самого зобов'язання поруки. Таким чином, і право кредитора, і обов'язок поручителя по його закінченні припиняються, а це означає, що жодних дій щодо реалізації цього права, в тому числі застосування примусових заходів захисту в судовому порядку, кредитор вчиняти не може». У постанові Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-53цс14 зазначено також, що «строк дії

поруки (будь-який із зазначених у частині четвертій статті 559 ЦК України) не є строком захисту порушеного права, а є строком існування суб'єктивного права кредитора й суб'єктивного обов'язку поручителя, після закінчення якого вони припиняються. Це означає, що зі збігом цього строку (який є преклюзивним) жодних дій щодо реалізації свого права за договором поруки, у тому числі застосування судових заходів захисту свого права (шляхом пред'явлення позову), кредитор вчиняти не може».

Преклюзивні (від лат. *praeccludere* — загороджувати, перешкоджати) строки встановлюються з тим, щоб спонукати заінтересовану особу до реалізації свого права, і їх закінчення набуває значення обставини, що перешкоджає подальшому існуванню суб'єктивного права¹³. Для поруки існування такого преклюзивного строку важливо з огляду на те, що акцесорне зобов'язання в принципі не може існувати невизначений час після того, як основне зобов'язання не було виконано у встановлений кредитним договором строк.

¹³ Див.: Грибанов В. П. Зазнач. праця. — С. 258.

Для практики правозастосування актуальним уявляється питання про те, чи можна застосувати наведені вище тлумачення вищими судовими інстанціями норм статей 251, 252 ЦК до інших, ніж порука, акцесорних зобов'язань, в тому числі відносин іпотеки.

Якщо законодавець допускає можливість визначення сторонами строку договору іпотеки без будь-яких застережень щодо його тривалості або досягнення мети основного договору і цей строк може бути меншим, ніж строк дії основного договору, зобов'язання з якого забезпечене заставою, то кредитор тим самим приймає на себе усі ризики того, що основне зобов'язання може залишитися в певний момент і на певний період часу без забезпечення

Вважаємо, що оскільки норми статей 251, 252 ЦК, які містяться в кн. 1 «Загальні положення», мають універсальний характер для всіх норм ЦК, строк дії іпотечного договору так само не може встановлюватися шляхом вказівки на «повне виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором».

За способом закріплення строків у законі або договорі строки у цивільному праві поділяються на імперативні (такі, що не можуть змінюватися сторонами) та диспозитивні¹⁴. Якщо законодавець допускає можливість визначення сторонами строку договору іпотеки без будь-яких застережень щодо його тривалості або досягнення мети основного договору і цей строк може бути меншим, ніж строк дії основного договору, зобов'язання з якого забезпечене заставою, то кредитор тим самим приймає на себе усі ризики того, що основне зобов'язання може залишитися в певний момент і на певний період часу без забезпечення. Втім, це не позбавляє кредитора можливості захищати своє порушене право іншими адекватними способами захисту.

Важливо при цьому те, що законодавець імперативно не визначає, що строк дії іпотечного договору є його істотною умовою, що є логічним з огляду на похідний характер іпотеки і те, що сутність іпотечного зобов'язання полягає саме у забезпеченні майнових інтересів кредитора у випадку невиконання основного зобов'язання за рахунок предмета іпотеки.

Як впливає з переліку істотних умов іпотечного договору, такими умовами є, зокрема, зміст та розмір основного зобов'язання, строк і порядок

його виконання та/або посилання на правочин, в якому встановлено основне зобов'язання (ч. 1 ст. 18 Закону № 898-IV). У разі відсутності в іпотечному договорі однієї з визначених у цій статті істотних умов він може бути визнаний недійсним на підставі рішення суду (ч. 2 ст. 18 цього Закону).

Таким чином, закон не пов'язує будь-яких правових наслідків із відсутністю в іпотечному договорі умови про строк його дії. Тому за відсутності в іпотечному договорі строку його дії до відносин іпотеки має застосовуватися загальне правило про те, що право іпотеки припиняється у разі припинення основного зобов'язання.

Якщо ж сторони домовилися про припинення іпотеки у зв'язку із закінченням строку дії іпотечного договору, цей строк має бути узгоджений сторонами відповідно до правил ст. 251, 252, 631 ЦК (зазвичай, у вигляді календарної дати), що надаватиме правовідносинам сторін визначеності та передбачуваності.

Узгоджений сторонами строк договору іпотеки з огляду на значення, яке надається законодавцем закінченню цього строку (підстава припинення права іпотеки), є строком існування (здійснення) суб'єктивного цивільного права іпотекодержателя (кредитора за основним зобов'язанням)

Таким чином, оскільки норми гл. 18 «Визначення та обчислення строків» ЦК є загальними при визначенні та обчисленні строків у будь-яких цивільних правовідносинах, в тому числі і в акцесорних зобов'язаннях, умова договору іпотеки про його дію до повного припинення всіх зобов'язань боржника за основним зобов'язанням не є умовою про строк дії іпотечного договору і не може розглядатися як встановлена договором іпотеки підстава припинення іпотеки.

Узгоджений сторонами строк договору іпотеки з огляду на значення, яке надається законодавцем закінченню цього строку (підстава припинення права іпотеки), є строком існування (здійснення) суб'єктивного цивільного права іпотекодержателя (кредитора за основним зобов'язанням).

З огляду на те, що Закон № 898-IV прямо пов'язує припинення права іпотеки із закінченням строку дії договору іпотеки, цей строк є преклюзивним (присічним), він не відновлюється, незалежно від виконання забезпеченого іпотекою основного зобов'язання із його закінченням право іпотекодержателя та кореспондуючий йому обов'язок іпотекодавця припиняються як такі, що обмежені в часі цим преклюзивним строком.

¹⁴ Див. Там само. — С. 251.